

ADİYAMAN'DA BİR KABALTI VE KAB (HACI ALİ) CAMİSİ

Yrd. Doç. Dr. Alper ALTIN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

ÖZ

1673'ten önce muhtemelen Osmanlı döneminde inşa edilen cami, tam olarak bilinmeyen bir nedenle hasar görmüş kitabelerine göre 1673 ve 1923 yılında tadilat geçirmiştir. 1673 tarihli yenilemeden orijinal olarak sadece minaresi kalmıştır. Yazlık mekan mihrap üzerindeki kitabesine göre 1833 yılında eklenmiştir. Sıralı bir şekilde yan yana inşa edilen cami, yazlık mekan ve kabaltı yapıları bir bütün olarak değerlendirilmiş, caminin günümüzdeki isminin nereden geldiği konusu incelenmiştir. Daha önceki yayınlarda kitabelerin okunamamasından kaynaklanan sebeplerden dolayı tarihlendirmede yanlışlıklar tespit edilmiştir. Minarede ve yazlık mekanda yer alan iki kitabenin okunması ile doğru tarihlendirilmesine ışık tutmak istenmiştir. Adıyaman'ın merkezindeki tek kabaltı da değerlendirilmiştir. Diğer şehirlerdeki kabaltı örnekleri verilmiştir. Detaylı bir şekilde incelenen yapının planı üç boyutlu çıkarılarak okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca ahşap kubbeli diğer camilerle karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adıyaman, Cami, Yazlık Mekan, Osmanlı, Mimari, Kabaltı.

ABSTRACT

A Kabalti and Kab (Hacı Ali) Mosque in Adıyaman

The mosque, which was probably built in the Ottoman period before 1673, was damaged for an unknown reason and was renovated in 1673 and 1923. Only the minarets remained originally from the renovation of 1673. The summer place was added in 1833 according to the inscription on the mihrab. The mosque, the summer space and the kabalti structures, which was built side by side in a sequential manner, were evaluated as a whole and the question of where present day mosque's name came from has been investigated. In previous publications, it was determined that there were mistakes in the dating due to the reasons that could not be read inscriptions. It is desired to shed light on the correct dated history by reading two inscriptions on the minaret and the summer place. One kabalti in the center of Adıyaman was also evaluated. Examples of kabalti in other cities was given. Examined thoroughly, the plan of the structure was presented to the reader by has been drawn in 3d.

Keywords: Adıyaman, Mosque, Summer Place, Ottoman, Architecture, Kabalti

Giriş

Adıyaman il merkezinde, Kap Cami Mahallesi 9 Eylül Caddesi ile 1016 Sokağın birleştiği yerin güneydoğusunda yer alan manzume, güneye doğru meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiştir.

Kab Camisi tek kubbeli bir plana sahiptir (Foto. 1).

Arapça olan “kab” kelimesi; sözlükte uzaklık, mesafe ve küp anlamlarını karşılamaktadır. Bölgede iki sokağı birbirine bağlayan üzeri tonoz örtülü geçitler için “Kab”, “Kabaltı”, “Tetirbe”, “Kantarma”, “Sabat” veya “Abbara” gibi kelimeler kullanılmaktadır. Kab aynı zamanda Güneydoğu Anadolu bölgesinde tonoz olarak bilinen örtü sisteminin de adıdır. Bunlar genelde tonoz örtülü olduğu için kabaltı denildiğinde tonoz altındaki geçit belirtilmektedir¹. Kent mimarisi açısından önemli bir yere sahip olan kabaltılar; Gaziantep (Foto. 2), Kilis, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Mardin, Hatay gibi çevre illerde de mevcuttur. Asıl adı Hoca Ali olan yapı, sonradan Kab Camisi olarak anılmıştır. Hatta bulunduğu mahalle bile bu isimle adlandırılmıştır. Mabedin “kab” ismini alması hamamla caminin arasında yer alan kabaltıdan dolayıdır.

Tarihçe

Yayınlarda ve cami üzerindeki tabelada geçen 1768 tarihi doğru değildir². Cami, minaresindeki H.1084 (M.1673) tarihli kitabesinde yer alan “ceddede” ifadesinden hareketle caminin daha önceden inşa edildiği ve 17. yüzyılda yenilediği anlaşılmaktadır. Bu tür ifadeler, çeşitli doğal afetler sonucu yapının tahrip olması sebebiyle gerçekleştirilen onarım ya da yenilenme faaliyetleri için yazılmaktadır³. Minaredeki kitabeden başka üç kitabe daha mevcuttur. Yazlık mekanın mihrabında bulunan kitabe H.1249 (M.1833) tarihli, caminin beden duvarlarında bulunan iki kitabe ise H.1342 (M.1923) tarihlidir. Tarihlerin birbirinden farklı olmasının sebebi geçirdiği onarım ve yenilemelerden ötürüdür. İlk hali hakkında bilgi mevcut değildir. Yapının ilk banisinin kim bilinmemektedir. 1673’deki yenilemeyi yaptıranın kim olduğu minaredeki kitabeden okunamamıştır. Ancak H.1110 (M.1699) tarihli belgede caminin ismi Hoca Ali olarak geçtiğinden dolayı caminin kurucusu veya onarımı yapan kişi bu zât olmalıdır⁴. 1869-1908 tarihli Osmanlı salnameleri de bu belgeyi desteklemektedir. Belgede ayrıca caminin müstemilatı da verilmiştir⁵. Caminin yazlık mekanı, kitabesine göre Muhammed Ağa oğlu Yusuf Ağa tarafından H.1249 (M.1833) yılında yaptırılmıştır.

Cami ilk yapıldığı haliyle kalmamış eklemelerle ve yeniden inşa edilerek

¹ Közcü, Hamdullah, *Urfa Mimarisinde Kabaltılar*, Şanlıurfa, 2016, 8.

² Sucu, Mustafa, *Adıyaman İli ve İlçeleri, Gaziantep*, 1987, 46; Sucu, Mustafa, *Kültürel ve Turistik Değerleriyle Adıyaman*, İstanbul, 2008, 65; Bayhan, A. A.-Salman, F.-Bayraktar, M.S., “Adıyaman İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-2001”, *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs 2002)*, 1, Ankara, 2003, 82; Bayhan, Ahmet Ali-Salman, Fikri, *Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004)*, Adıyaman, 2010, 70; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, Ankara 1983, 70.

³ Tüfekçioğlu, Abdülhamit, “Türk Mimarisinde Yazı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, VI, 114.

⁴ BOA, İbnülemin Vakıf Defteri, Dosya No:29, Gömlek No:3319.

⁵ “Hükümet Konağı Caddesi üzerinde altı hücre, bir minare, bir suffe, bir eyvan, bir çeşme, dört bâb anbarı müstemil olan ve ashâb-ı hayrâtdan Hoca Ali Efendi tarafından bina edilmiş bulunan Kab Cami-i Şerifi...” Öztürk, Said, *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, İstanbul, 2006, 293.

bugünlere gelmiştir. Günümüzdeki kubbeli cami H.1342 (M.1923) yılında inşa edilmiştir. Kitabesinde harap olduğundan dolayı Hacı Muhammed Ali tarafından yaptırıldığı geçmektedir. Muhtemelen caminin harap olmasının sebebi Adıyaman'da 1893 yılında meydana gelen Malatya merkezli 9 şiddetindeki deprem olmalıdır⁶. Bu depremde Adıyaman Ulu Camisi'nin de büyük oranda hasar gördüğü bilinmektedir⁷. 1934 yılında minaresinin üst kısmı yıldırım düşmesi sonucu yıkılmış ve daha sonra onarım görmüştür⁸.

2007-2008 yılında VGM tarafından yaptırılan restorasyon çalışmaları ile caminin son onarımı gerçekleşmiştir. Bu onarımda üst örtü tamamen indirilerek elden geçirilmiştir (Foto. 3). Bozulan taşlar yenileriyle değiştirilmiş, son cemaat yerindeki camekan kaldırılmıştır.

Kitabeler

Camide dört kitabe yer almaktadır. 1 nolu kitabe minare girişinin üzerindedir. Bu kitabe son onarıma kadar üzeri sıva ile kapatılmış olduğundan daha önceki araştırmacılar tarafından görülememiştir. Taş üzerine hafif kabartılarak işlenmiş olan kitabe, kartuş içerisindedir. Sülüs hatlı yazılar, iki satır halindedir. Günümüzde tam olarak temizlenmediğinden dolayı kitabenin bazı kısımları okunamamıştır. Kitabede şu ifadeler yer almaktadır (Foto. 4):

عمر و جدّ هذا البينا

فی تاریخ سنه اربع و ثمانین و الف

Okunuşu: Ammera ve ceddede haze'l bina

Fi tarihi sene erbea ve semanin ve elf (H. 1084)

Türkçesi: Bu bina yenilendi ve imar edildi ...

Tarih sene bin seksen dört (M.1673)

2 nolu kitabe yazlık mekanın mihrap kavsarası üzerinde bulunmaktadır. Sülüs hatlı kitabe iki satır halinde yazılmıştır. İki satır tek kartuş içerisine alınmıştır. Üst satır tahribattan dolayı tam okunamamaktadır. Kitabede şöyle yazmaktadır (Foto. 5):

... وقت اچون ...

محمد اغازاده یونثف اغا ساعی قلدی

فی سنه ۱۲۴۹

برکت ذاده

Okunuşu: ... vakit için ...

⁶ <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/>, (et. 08.09.2015)

⁷ Altın, Alper "Geçmişten Günümüze Adıyaman Ulu Camisi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 24, Adıyaman, 2016, 1228.

⁸ Sucu, Mustafa, *Adıyaman İli ve İlçeleri*, 46.

Muhammed Ağazade Yusuf Ağa sai kıldı. Fi sene H.1249

Bereket zade

Türkçesi: ... vakti için ...

Muhammed Ağa oğullarından Yusuf Ağa çalıştı sene M.1833

Bereketoğulları

3 nolu kitabe cami batı kapısının üzerinde yer almaktadır⁹. Taş üzerine yazılan kitabe on üç satırdan meydana gelmektedir. Her bir satır köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen çerçeve içerindedir. Kitabenin üzerinde tuğra şeklinde istiflenmiş Besmele yer almaktadır. Sülüs hatlı kitabede şöyle yazmaktadır (Foto. 6):

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 جناب الله بيورمشدر رسول مجتبا
 قلدى بر صاحب كرم بو امر و ايشته اقتدا
 جامع قاب قديمى ياپدى تجديد ايلدى
 اوله تقوايه رو پت اوله مقبول حدا
 محترم بانيسنى تبريك و تبجيل ايلرز
 بعنى مصتافا محمد او سمى مرتضا
 بزل دينار و درمى قلدى رضالله ايچن
 بو اثر سرداب اولسون كئب ... حيرلا
 كل حضور قليل قبله حاجادسن
 بش وقتده قيل نماز بانيسنه ايله دعا
 فائقا بر ضم ايله اظحر قيل تاريخنى
 تاب محشر بويله زيبا اوله ياراب بو بنا
 سنه ١٣٤٢

Okunuşu: Bismillahirrahmanirrahim
 Cenab Allah buyurmuşdur Resul-i Mücteba
 Kıldı bir sahib-i kerem bu emr u işde iktida
 Cami-i Kab-ı kadimi yapdı tecdid eyledi
 Ola takvaya reva pes ola makbul-i Hüda
 Muhterem banisini tebrik ve tebcil eyleriz
 Bani Mustafi Muhammed o semiy Murtaza

⁹ Adıyaman Yüzey Araştırması adlı kitapta bu kitabenin, sehven doğru cephede olduğu ifade edilmiştir. Bayhan, Ahmet Ali-Salman, Fikri, *Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004)*, 71.

Bez-i dinar u diremi kıldı rızaullah için
 Bu eser serdap olsun kesb-i ... hayra
 Gel huzur-u kalble nazır-ı kible hacazsın
 Beş vakitte kıl namaz banisine eyle dua
 Faika bir zamm ile azher kıl tarihini
 Tab-ı mahşer böyle ziba ola ya Rab bu bina
 Sene H.1342

Türkçesi: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla
 Hazreti Allah'ın seçilmiş resulü buyurmuştur.
 Bir kerem sahibi yaptı, işte bu emre uydu.
 Eski Kab Camiyi yaptı. Yeniledi.

Takvaya uygun olsun, sonra Allah kabul etsin.
 Saygıdeğer banisini tebrik eder ve yüceltiriz.
 Bani Mustafa o kendisinden razı olunan Muhammed adaşı
 Allah rızası için dinar ve dirhemi dağıttı.
 Bu eser serdap (yer altı odası) olsun çalışarak kazanıp hayra ...
 Huzurlu kalple kibleye bakan hicaza gel.
 Beş vakitte namaz kıl, banisine dua et.
 Faika bir ekleme ile tarihini apaçık söyle.
 Ya rab bu bina mahşer aydınlığında böyle güzel ola
 Sene M.1923

4 nolu kitabe caminin kuzey girişi üzerindedir. İki parçalı taşa işlenen kitabe dışta oluklu ve kaval silmeli çerçeveye sahiptir. Sülüs hatla on iki satır halinde altı beyit olarak yazılmıştır. Beyitlerin her biri numaralandırılmıştır. Satırlar köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen çerçeve içerisinde. Kitabede şu ifadeler yer almaktadır (Foto. 7):

بر خرابی زاره دونمشنکن بو جامعی سرتسر
 قلدی انشأ حاجی محمد علی بک نامور
 أطیب اموالن ابزال ابندی اول مرد کزین
 چون وجره بره صرف ابشک اکا اثر پدر
 فضل الطافکله عصیانن باغشله یا غیاث
 اوج بالایه ایرنجه نالهی این المقر
 اخلغارک کبلنی جنتلی تبشیر ایلدک
 لحنی پاک حبیك خادمیدر بو مکر

بیشرو رهبر اکا دانشور اولسن جار یاز

رود دستاخیرد اولسون شفیع حیرالبشر

کیم دیلرسنه تاریخ تجدیدی بیلیمک ای اطا

انا ال اعمال بالنیات اوقونسک فحم ایدر سنه ۱۳۴۲

Okunuşu: Bir harab-ı zare dönmüşken bu cami-i serteser

Kıldı inşa Hacı Muhammed Ali Bey namver

Atyeb-i emvalin ibzal etdi ol merd-i güzin

Çün vücuh-i birre sarf itmek ana asar peder

Fazl-ı eltafinla isyanın bağışla ya gıyas

Evcı balaya erince naleyi eyn-el mefer

Ehl-i garın kablını cennetle tebşir eyledin

Lihye-i pak habibin hadimidir bu meğer

Pişrev ü rehber ana danışver olsun çar yar

Ruz u dest ahirde olsun şefi'u hayru'l-beşer

Kim dilerse tarih-i tecdidi bilmek ey ata

İnnemel-amelü binniyet okunsun fehm eder. Sene H.1342

Türkçesi: Bu cami baştanbaşa bir yıkıntılığa dönmüşken,

Meşhur Hacı Muhammed Ali inşa etti (onarttı).

O seçilmiş kişi pek güzel mallarını esirgemedi bol bol sarf etti.

Çünkü takva yönünü büyük eserlere harcadı.

Ey yardım isteyene yardım eden, karşılıksız iyilik ve güzelliklerinle isyanını affet.

Yer en üst noktaya erince inleyip kaçmak nereye?

Binayı yapanın soyunu cennetle müjdeledin.

Meğer bu temiz sakallı peygamberinin hizmetkârıdır.

Önde giden rehberin ona dört tarafta bilgi veren olsun

Ahret gününde insanlığın hayırlısı şefaatchi olsun.

Ey ata kim yenilenme tarihini bilmek isterse,

Anlayarak "Ameller niyetlere göredir" okunsun Sene M.1923

Yapının Tanımı

Mimarisi: Muhtemelen manzume olarak bir bütün halinde yan yana sıralı bir şekilde yer alan cami, yazlık mekan ve kabaltı yapıları bulunmaktadır. Batıda camiye de ismini veren 17.20x5.25 m. ölçülerindeki kabaltı, ana caddeyi arkadaki sokağa bağlamaktadır. Ne zaman yapıldığına dair herhangi bir belge veya kitabe mevcut değildir. Üzeri kuzey kenarda çapraz tonozla geriye kalan

kısmı ise kuzey-güney yönünde sivri beşik tonozla örtülmüştür (Foto. 8). Kuzey girişi bugün nispeten sokağın kotu altında kalmıştır. Girişten içeriye doğru birkaç basamaklı merdiven yer almaktadır. Kısmen işlevini sürdüren yapı, günümüzde eklemelerle umumi tuvalet olarak hizmet vermektedir.

Güneybatıya doğru hayli meyilli bir arazi üzerine kurulmuş olan cami günümüzde ibadete açıktır. Batı cephesi dışındaki cepheleri sokağa bakmaktadır. Caminin avlusu yoktur. Batısında 17.90x9.70 m. ölçülerinde yazlık mekan yer almaktadır (Çizim 1). Yazlık mekanın batı cephesi girintili çıkıntılıdır. 10.70 m. ölçülerindeki kible duvarının merkezinden hafif batıya doğru kaydırılmış mihrabı mevcuttur. Yarım daire kesitli, yuvarlak kemerli mihrap kible duvarından hafif taşacak şekilde kısa yapılmıştır (Foto. 9). Yazlık mekanının kuzeydoğu köşesinde mezar taşı vardır.

Yazlık mekanın ve caminin güney cephelerinde mekanlar vardır. Caminin altındaki mekân 12.70x3.35 m. ölçülerinde doğu-batı yönlü dikdörtgen bir plandadır (Çizim 2). Günümüzde ardiye olarak kullanılan mekânın üstü düz ahşap kirişlerle örtülmüştür (Foto. 10). Girişi güneybatı köşededir (Çizim 3). Yazlık mekânın altında camiye gelir getirmesi için yapılan sıralı üç dükkân yer almaktadır (Foto. 11). Dükkanlar yazlık mekanın mihrabının altında yer aldığı için muhtemelen yazlık mekanla aynı tarihte inşa edilmiş olmalıdır. Sivri kemerli açıklıklarla sokağa bakan dükkanlar ortalama 2.20x4.80. m. ölçülerindedir (Çizim 4). Sivri beşik tonozla örtülü dükkanların kuzey cephelerinde birer niş mevcuttur.

Cepheler: Sade görünüşe sahip olan caminin cephelerinde fazla hareket görülmemektedir. Batı ve kuzey cephelerinde düzgün kesme taş, güney ve doğu cephelerinde moloz taş kullanılmıştır (Foto. 12). İçten kasnaksız olan kubbenin dıştan sekizgen bir kasnağı bulunmaktadır. Kasnağın her kenarına birer pencere açılmıştır.

Diğer cephelere nazaran daha özenli yapılan kuzey cephenin merkezinde cümle kapısı, kapının iki yanında birer mihrabiye ve basık kemerli pencere mevcuttur. Basık kemerli yapılan cümle kapısı taçkapı niteliği taşımaz (Çizim 5). Kapının üzerinde müezzin mahfilini aydınlatması için ikiz pencereye yer verilmiştir. Dekoratif kemerli pencerelerin sövelerinde birer sütunce yer almaktadır. Kapı ile ikiz pencereler arasında 1923 tarihli kitabe bulunmaktadır. Giriş kapısı kenarlarda plasterlerle sınırlandırılmıştır. Plasterlerin üzerinde kabartma olarak işlenmiş kartuşlar görülmektedir. Yarım daire nişli, yuvarlak kemerli mihrabiyeler yalın bırakılmıştır. Doğru cephede yer alan üç pencere tepe kısımdadır. Bunun sebebi muhtemelen burada dükkanların bulunmasındandır. Güney cephede biri merkezde diğer ikisi cephe kenarlarında olmak üzere üç pencere mevcuttur. Mihrabın üzerine denk gelen merkezdeki pencere diğerlerinden farklı olarak küçük ve tepede yapılmıştır. Moloz taştan dolayı cephenin belirli yerlerinde ahşap hatıllarla karşılaşılmaktadır. Cephede caminin altındaki me-

kanın aydınlatılması için küçük bir pencere daha açılmıştır. Batı cephede basık kemerli üç pencere ve bir kapı vardır. Kapının üzerinde kuzey cephedeki kitabe ile aynı tarihli bir kitabe daha bulunmaktadır.

Minare: Yazlık mekanın kuzeybatı kenarında yer alan minare, caminin 1673 tarihindeki yenilenme veya onarımdan kalmadır. Zeminden külaha kadar 19.35 m. yüksekliğinde, kare kaideli, silindirik gövdeli tek şerefeli ve konik külahlıdır (Çizim 6). Lentolu girişi kaidenin doğu cephesindedir. Girişin üzerinde kitabe yer almaktadır. Pabucun köşeleri yuvarlatılmıştır. Kalın bir bilezikle gövdeye geçilmiştir. Bileziğin üzeri orijinalinde kabartma olarak palmet motifleri süslenmiş, ancak günümüze sadece bir kısmı gelebilmiştir (Foto. 13). Silindirik sade gövde iki parçadan oluşmaktadır. Bu iki parça, bir silme ile birbirinden ayrılmıştır. İki parça olmasının sebebi 1934 yılındaki minareye düşen yıldırımdan kaynaklanmaktadır. Kılavuz, otuz dördüncü basamaktan sonra taş malzemenin yeni olduğunu ifade etmektedir¹⁰. Şahsi kanaatimize göre minare yıkıldıktan sonra gövdesi uzatılarak şerefesi yeniden yapılmıştır. Çünkü alt parçanın üst kısımlarında yer alan baçını ve baçını yuvaları ile bölgede ekseriyetle şerefe altı bölümlerinde karşılaşılmaktadır. Burada ise gövdenin neredeyse ortasına gelmiştir. Baçınların biri dışında tümünün sadece yuvaları kalmıştır (Foto. 14). Minarede bugüne dek varlığını koruyan tek lacivert renkli baçını kuzey cephe dedir. Şerefe altı silme dizileri ile hareketlendirilmiştir. Şerefe silindirik formludur. Korkulukları taştan yapılmıştır. Üzerinde ajur tekniğinde yapılmış üçer sıra halinde altı kollu yıldız süslemeleri görülmektedir. Silindirik petek gövdeye göre hayli ince yapılmıştır. Güney cephede kaş kemerli kapısı mevcuttur. Petek, konik bir külahla örtülmüştür.

Son Cemaat Yeri: Harimin kuzeyinde yer alan 13.12x3.20 m. ölçülerindeki son cemaat yeri üç kemer gözlüdür. Üzeri içten düz tavan dıştan tek yöne meyilli çatı ile kapatılmıştır. Son cemaat yerine yol kotunun düşük olması sebebiyle kuzeyden girilememekte, bunun yerine doğu ve batıdaki açıklıklardan girilebilmektedir (Foto. 15). Kuzey cephedeki sivri kemerler; kenarlarda duvara bitişik, ortada ise serbest iki sütun üzerine bindirilmiştir. Sütunlar kare kaideli ve silindirik formludur. Yuvarlak kemerli doğu ve batıdaki açıklıkların kilit taşlarında, sarkıt şeklindeki palmet motifleri dikkat çekicidir.

Harim: 12.49x15.96 m. ölçülerindeki mihraba dik dikdörtgen planlı harimin 12.49x12.67 m. boyutlarındaki alanı ahşap kubbe ile geriye kalan yerler ise düz tavanla örtülmüştür. Kubbenin bineceği kareyi oluşturmak için harimin kuzeyine ikisi serbest ikisi duvara bitişik dört ayağın taşıdığı üç sivri kemer yerleştirilmiştir. Serbest ayaklar sekizgen, duvara bitişik ayaklar yarım daire formludur. Kareden kubbeye direk olarak geçilmiş herhangi bir geçiş ögesi kullanılmamıştır (Foto. 16). 12.30 m. çapındaki kubbe ahşap olduğu için fazla ağırlığı

¹⁰ Kılavuz, Bülent Nuri, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2005, 67.

yoktur. Bundan dolayı ustalar kubbe geçişi yapmaya gerek görmemiş olmalıdır. Kubbe içten sıvalı dıştan kurşunla kaplanmıştır. Eteklerinde yedi adet yuvarlak kemerli pencere, bir adet kapı vardır.

Harim kuzeyde ve güneyde ikişer, doğuda ve batıda üçer pencere ile aydınlatılmıştır. Pencereler yuvarlak kemerli ve şevli derin niş içerisinde atkı taşlı olarak yapılmıştır. Boyut olarak doğudaki pencereler diğerlerinden daha küçüktür. Mihrabın ve cümle kapısının üzerinde de pencereler bulunmaktadır. Camiye giriş iki kapıdan sağlanmaktadır. Cümle kapısı mihrap aksında yer almaktadır (Çizim 7). Tali giriş batı cephenin kuzey kenarındadır.

Caminin en süslü elemanı olan mihrap, yarım daire nişli yuvarlak kemerlidir (Foto. 17). Nişin iki yanında mukarnas başlıklı birer sütunce yer almaktadır. Niş içerisinde süsleme görülmemektedir. Mihrabın çeyrek küre biçimindeki kavsarası sekiz sıra mukarnas dizisi ile doldurulmuştur. Kavsaranın kenarlarına palmet şeklinde sarkıt dizisi yapılmıştır. Mihrabı dışarıda iki sıra geometrik süslemeli bordür çevrelemektedir. Mihrabın batı üst köşesinde sakal-ı şerif mahfazası bulunmaktadır. Mihrabın batısında yer alan klasik tipteki minberin özgün olduğu şüphelidir (Foto. 18).

Kuzey girişinin üzerinde yer alan müezzin mahfili yarım daire şeklinde balkonludur. Duvara bitişik iki ayak üzerine yerleştirilen balkon ahşaptan yapılmıştır. Müezzin mahfilinin duvar içerisinden herhangi bir çıkışı olmadığından dolayı dayama merdivenle çıkılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Adıyaman merkezdeki tarihi camilerden biri olan Kab Camisi'nin tarihçesi hakkındaki yanlışlık belgelerle ve kitabenin bir kısmının okunmasıyla birlikte giderilmeye çalışılmıştır. İlk Osmanlı döneminde 1673'ten önce inşa edilmiş ancak ilk haliyle günümüze gelememiştir. 1673 ve 1923 yılında eski yapı onarılarak veya yenilenerek ibadete açılmıştır. Bu onarımlarda muhtemelen caminin beden duvarlarında pek değişiklik olmamış, değişiklik üst örtüde gerçekleşmiştir. Caminin minaresi, 1673 yılındaki yenilenmesinden veya onarılmasından kalmadır. 1833 tarihli yazlık mekân, caminin batısında yer almaktadır. Yazlık mekânın bir benzeri Adıyaman'da Ulu Camisi'nde mevcuttur. Yazlık mekânlar yaz sıcaklığının aşırı olduğu bölgelerde cemaatin açık havada daha ferah bir ortamda namaz kılma ihtiyacından dolayı ortaya çıkmıştır. Güneydoğu Anadolu bölgesi sıcak bir coğrafya olduğu için çevre illerde de bu mekânların örneklerini görmek mümkündür. Yazlık mekânın batısında yer alan kabaltının tarihi bilinmemektedir.

Kabaltılar, içi kamunun kullanımına açık üstü ise kişisel veya kamusal mülkiyette bulunan şehir mimarisine pratik katkı sağlayan mekanlardır. Kabaltılar, iki sokağı birbirine bağlamakta veya çıkmaz olacak bir yolu altından geçit imkânı vererek sokağa dönüştürmektedir. Bu pratik faydasının yanı sıra aynı zamanda çok sıcak olan şehirlerde dar sokaklar ile birlikte güneşten gölgelik

yaparak korunmayı da sağlamaktadır. Dikdörtgen planda koridor şeklinde olan kabaltıların üzeri ekseriyetle çapraz veya beşik tonozla örtülüdür. Bazı örneklerde ise ahşap kirişli düz tavan ile kapatılmıştır. Kabaltılar çoğunlukla buldukları sokakla birlikte adlandırılmıştır. Şanlıurfa'daki kabaltılar ise üstünü konut olarak kullanan ailelerin ismi ile anılmaktadır¹¹. Adıyaman'daki Kab Camisi yanındaki kabaltı günümüze özgünlüğünü koruyarak gelen yegâne örnektir. Kabaltılar, korunmaya alınmamasından dolayı yok olmaktadır. Bu eserlerimizi gelecek kuşaklara aktarabilmek için tüm kabaltıların envanteri çıkarılarak koruma altına alınması gerekmektedir. Kabaltılar, Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde "köprü", "köprüeğmesi", "geçit" gibi çeşitli isimlerle anılarak görülmektedir. Bu mimari eserler sadece Anadolu'ya has değil Avrupa'da da mevcuttur. İtalya'nın eski şehirlerinde tıpkı Anadolu'daki örneklerle benzer kabaltılar karşımıza çıkmaktadır (Foto. 19).

Cami tek kubbeli bir plandadır. Bu plan tipi Osmanlı mimarisinde oldukça sık uygulanmıştır. Ancak diğer camilerden kubbede kullanılan malzeme ve kubbenin harimin belirli bir kısmını örtmesi yönünden ayrılmaktadır. Genelde tek kubbeli camiler kare harimlidir. Kubbe mekânın tamamını örtmektedir. Burada ise mekân kuzey-güney yönünde dikdörtgen biçimde olduğu için kubbe mekânın güney kısmını örtmektedir. Kuzeyde kalan düz tavanla kapatılmış alan sanki harim içerisinde tasarlanmış son cemaat yeri gibidir. Sade olarak yapılan camide süsleme belirli mimari elemanlarda yoğunlaşmaktadır. Caminin mihrabında yer alan geometrik ve bitkisel süslemelerden dönem ayrımı yapmak güçtür. Ancak detaylı bakıldığında mihrabın eski camiden kaldığı düşünülebilir. Çünkü yan bordürler yer yer kesilmekte ve üstte sonlanmaktadır. Üstte olması gereken bordür sakalı şerif mahfazası kenarlarına yapılmıştır. Buradaki hataların ustadan değil yanlış onarımdan kaynaklandığı söylenebilir. Son cemaat yerindeki sarkıt şeklindeki "s" ve "c" kıvrımlarından müteşekkil eklektik üslupta yapılan süslemelerin bir benzeri Adıyaman Ulu Camisi'nde de görülmektedir. Caminin minaresinde bulunan lacivert çini, Güneydoğu Anadolu minarelerinde görülen bir uygulamadır. Minarelerin şerefe altlarında yer alan tabak biçimindeki çinilere, yörede "baçini" denmektedir. Çiniler, yüzeye oyuk açılıp çivi ile mihlanarak tutturulmaktadır. Baçiniler Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Bayburt gibi illerde de mevcuttur¹². Kab Camisi'nin minaresinde lacivert renkli baçini kullanılmışken, Adıyaman Çarşı Camisi'nin minaresinde yeşil renkli baçiniler görülmektedir. Şanlıurfa'da ise genelde mavi renkli baçiniler görülmektedir¹³.

¹¹ Mızrak, Remzi, "Şanlıurfa Kabaltıları (Sabat-Abbara)", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarihi ve Turizm Dergisi*, 13, Şanlıurfa, 2012, 31.

¹² Altın, Alper, *Gaziantep Türk-İslam Mimarisi (Eyyubiler'den Cumhuriyet'e)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2015, 1419.

¹³ Arslan, Muhammet, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009, 211.

Günümüzdeki caminin en dikkat çeken yeri ahşaptan yapılmış olan kubbe-sidir. Ahşap kubbe geleneğinin kökeni Türklerde Orta Asya'ya kadar uzanmak-tadır. Türklerin yurt veya toprak ev adını verdikleri çadırları kubbe biçimindedir (Foto. 20). Kerege denilen ahşap kafeslerin üzerine yerleştirilen uç çubukları-nın üstte çangarak adı verilen kasnağa geçirilmesi ile kubbe oluşmaktadır¹⁴. Bundan hareketle pek çok araştırmacı Türkler'in kullandığı toprak evlerin kâgîr mimariye ilham kaynağı olduğu görüşündedir. Özellikle J. Strzygowski kubbenin mimari unsurunun Orta Asya'da kullanılan Türk çadırlarından geldiğini ileri sürmektedir¹⁵. Türklerin yerleşik yaşama geçişi ile birlikte çadırın bu örtüsünü evlerine ve mabetlerine taşımışlardır¹⁶. Bindirmeli ahşap kirişlerin kademeli bir şekilde yukarıya doğru daraltılarak kaydırılması ile yapılan bu örtüye "kırlangıç örtü" veya "tüteklikli örtü" denilmektedir¹⁷. Anadolu'nun doğu ve kuzeydoğu bölgelerinden Bayburt, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Kars, Artvin ve Bitlis gibi illerinde sivil ve dini mimaride karşılaşılan bir örtü biçimidir¹⁸.

Anadolu'daki camilerin kubbelerinde ekseriyetle hafif olması sebebiyle tuğ-la malzeme tercih edilmektedir. Bunun yanında taş kubbeler de görülmektedir. Ahşap ise bu iki malzemeye yardımcı malzeme olarak kubbeye kalıp için kulla-nılmaktadır. İslam mimarisinde ahşap kubbenin en bilinen örneği Kudüs'te yer alan Kubbetü's Sahra'dır (685-691). 20.44 m. çapındaki çift cidarlı ahşap kubbesi latalar üzerine oturtulmuştur¹⁹. Nadir de olsa Anadolu'da birkaç cami ahşap kubbeye sahiptir. 1777-1778 yıllarında I. Abdülhamid'in Tahir Ağa'ya in-şa ettirdiği Beylerbeyi Camisi'nin 15 m. çapında ahşap kubbesi vardır. Bu kub-be 1983'te çıkan yangında tamamen yanmış ve yerine betonarme bir kubbe yapılmıştır²⁰. Bunun yanı sıra Amasya Gümüşlü (1326) İstanbul Sa'dabad (1722), (Foto. 21) İstanbul Ertuğrul Tekke (1887) Çorum Ulu camilerinde de ahşap kubbe kullanılmıştır. Ahşap kubbeler, küçük ölçekli şadırvan kubbelerin-de de karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴ Bozkurt, Nebi, "Çadır", *TDVİA*, 8, İstanbul, 1993, 160.

¹⁵ Strzygowski, Josef, "Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi", *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, Ankara, t.y., 43

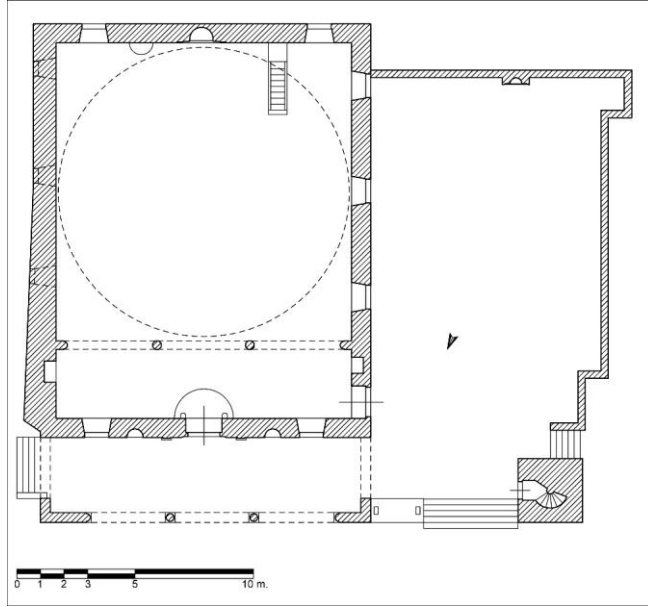
¹⁶ Akın, Günekut, "Tüteklikli Örtü Geleneği Anadolu Cami Ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü". *Vakıf-lar Dergisi*, XXII, Ankara, 1991, 330.

¹⁷ Özkan, Haldun, "Geleneksel Erzurum Evlerinde Kırlangıç Örtünün Kuruluşu Ve Son Kırlangıç Örtü Ustası Sırrı Alacakanat", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 28, Erzurum, 2012, 21

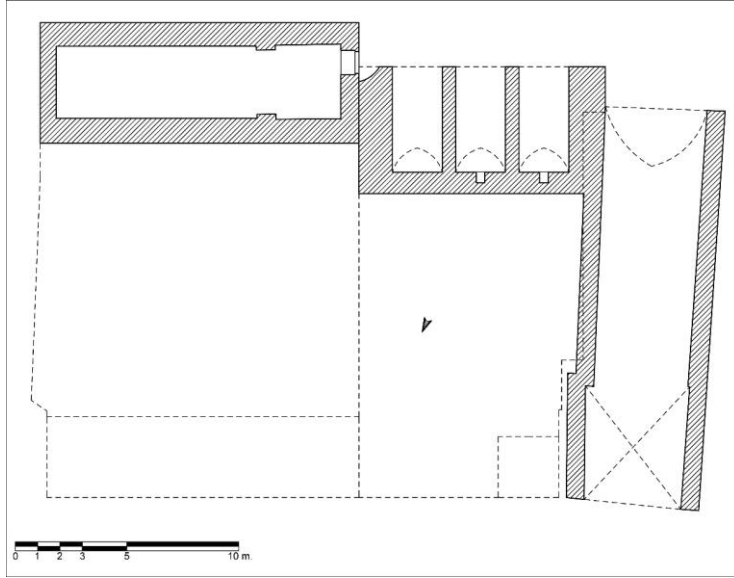
¹⁸ Karpuz, Haşim, *Erzurum Evleri*, Ankara, 1984, 28.

¹⁹ Bozkurt, Nebi, "Kubbetü's Sahre", *TDVİA*, 26, Ankara, 2002, 307.

²⁰ Mülayim, Selçuk, "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, 6, İstanbul, 1992, 75-77.

Çizim 1 Kab Camisi Plan

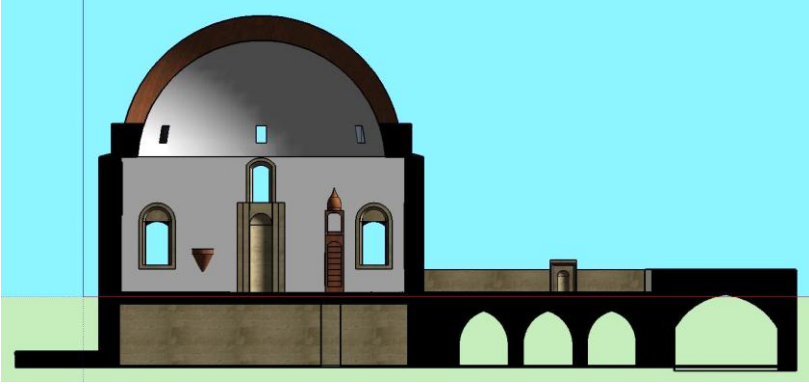

Çizim 2 Kab Camisi Alt Kat Plan

İ
S
T
E
M
29/2017

Çizim 3 Kab Camisi Güney Batıdan Genel Görünümü

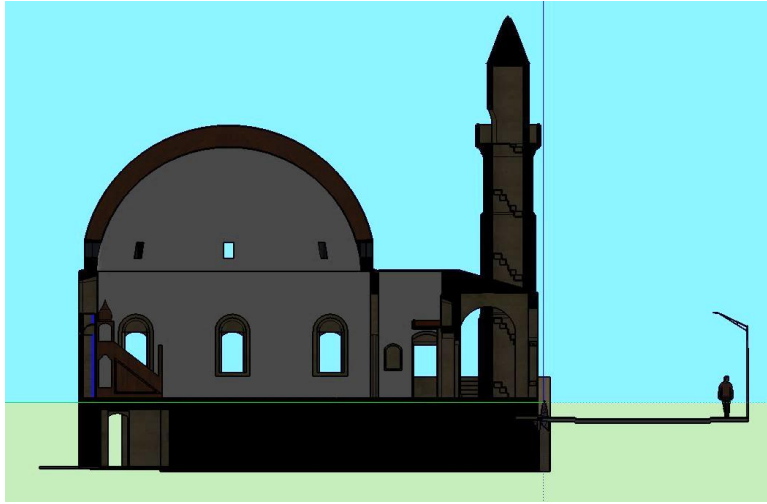
Çizim 4 Kab Camisi Doğu-Batı Kesit

Çizim 5 Kab Camisi Kuzey Cephe

Çizim 6 Kab Camisi Kuzey Doğudan Genel Görünümü

Çizim 7 Kab Camisi Kuzey-Güney Kesit

İ
S
T
E
M
29/2017

Foto. 1 Kab Camisi ve Kabaltı Genel Görünümü

Foto. 2 Gaziantep Şeyh Fethullah Camisi Yanındaki Kabaltı

Foto. 3 Kab Camisi 2007 Restorasyonunda Üst Örtünün Onarımı (Şanlıurfa Koruma Kurulu'ndan)

Foto. 4 Kab Camisi 1 Nolu Kitabe

Foto. 5 Kab Camisi 2 Nolu Kitabe

Foto. 6 Kab Camisi 3 Nolu Kitabe

Foto. 7 Kab Camisi 4 Nolu Kitabı

Foto. 8 Kab Camisi Yanındaki Kabaltı

Foto. 9 Yazlık Mekan Mihrabı

Foto. 10 Caminin Altındaki Ardiye Olarak Kullanılan Mekan
(Şanlıurfa Koruma Kurulu'ndan)

Foto. 11 Yazlık Mekanın Altındaki Dükkanlar

Foto. 12 Kab Camisi Doğu Cephesi

Foto. 13 Minare Süsleme Detayı

Foto. 14 Minare Üzerindeki Baçını

Foto. 15 Kab Camisi Son Cemaat Yeri

Foto. 16 Kab Camisi Kubbesi

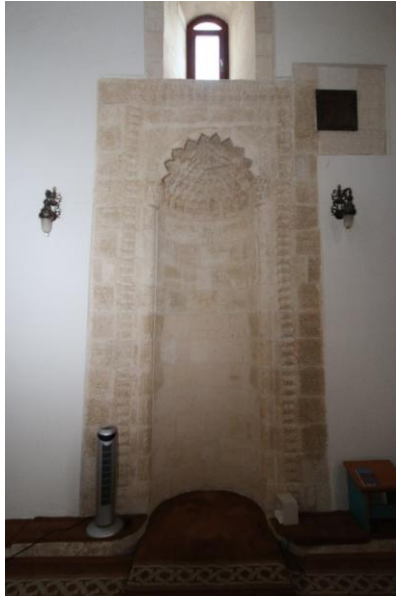

Foto. 17 Kab Camisi Mihrabı

Foto. 18 Kab Camisi Harim Genel Görünümü

Foto. 19 İtalya San Gimignano'da Bir Kabaltı Örneği

Foto. 20 Yurd (Topak Ev, Türk Çadırı) İskeleti (<http://astana.all.biz>'den)

Foto. 21 İstanbul Sa'dabad Camisi Ahşap Kubbesi
(Kübra İnşaat, Salar'dan)

Kaynaklar

- » Akın, Günkut, "Tüteklikli Örtü Geleneği Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü". *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1991, 323-354.
- » Altın, Alper, "Geçmişten Günümüze Adıyaman Ulu Camisi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 24, Adıyaman, 2016, 1224-1268.
- » Altın, Alper, *Gaziantep Türk-İslam Mimarisi (Eyyubiler'den Cumhuriyet'e)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2015.
- » Arslan, Muhammet, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009.
- » Bayhan, A. A.-Salman, F.-Bayraktar M.S., "Adıyaman İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-2001", *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs 2002)*, C.1, Ankara, 2003, 81-98.
- » Bayhan, Ahmet Ali-Salman, Fikri, *Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004)*, Adıyaman, 2010.
- » Bozkurt, Nebi, "Çadır", *TDVİA*, 8, İstanbul, 1993, 158-162.
- » Bozkurt, Nebi, "Kubbetü's Sahre", *TDVİA*, 26, Ankara, 2002, 304-308.
- » Karpuz, Haşim, *Erzurum Evleri*, Ankara, 1984.
- » Kılavuz, Bülent Nuri, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2005.
- » Közcü, Hamdullah, *Urfa Mimarisinde Kabaltılar*, Şanlıurfa, 2016.
- » Mızrak, Remzi, "Şanlıurfa Kabaltıları (Sabat-Abbara)", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarihi ve Turizm Dergisi*, 13, Şanlıurfa, 2012, 29-32.
- » Mülayim, Selçuk, "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, 6, İstanbul, 1992, 75-77.
- » Özkan, Haldun, "Geleneksel Erzurum Evlerinde Kırangıç Örtünün Kuruluşu Ve Son Kırangıç Örtü Ustası Sırrı Alacakanat", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 28, Erzurum, 2012, 19-37.
- » Öztürk, Said, *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, İstanbul, 2006.
- » Strzygowski, Josef, "Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi", *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, Ankara, t.y., 1-118
- » Sucu, Mustafa, *Adıyaman İli ve İlçeleri*, Gaziantep, 1987.
- » Sucu, Mustafa, *Kültürel ve Turistik Değerleriyle Adıyaman*, İstanbul, 2008.
- » Tüfekçioğlu, Abdülhamit, "Türk Mimarisinde Yazı", *Türkler Ansiklopedisi*, c.6, Ankara, 2002, 106-119.
- » Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c.1, Ankara 1983.
- » <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/>